

ДО 110-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ АКАДЕМІКА АН СРСР М.В. БЕЛОВА, ПОЧЕСНОГО ЧЛЕНА УМТ



Видатний російський кристалограф і кристалохімік українського походження, фундатор радянської школи зі структурної мінералогії, науковець Ломоносівського інституту геохімії, мінералогії й кристалографії АН СРСР (1933—1937), Лабораторії кристалографії АН СРСР (1937—1944), завідувач лабораторії (1944—1982), завідувач відділу (1960—1982) Інституту кристалографії АН СРСР, академік (1953), завідувач кафедри кристалографії Горьківського університету (1946—1961), професор, завідувач кафедри кристалографії й кристалохімії Московського державного університету (1953—1982), Почесний член Всесоюзного мінералогічного товариства (з 1964 р.), голова Національного комітету радянських кристалографів (з 1955 р.), віце-президент (з 1957 р.) Міжнародного союзу кристалографів, з 1966 по 1969 р. — його президент. Іменем ученого названо мінерал беловіт. Своїми вчителями він вважав О.Є. Ферсмана та А.Ф. Йоффе.

У 1936 р. М.В. Белов переклав книгу О. Гесселя “Кристалохімія” російською мовою, доповнив коментарями, й обсяг книги зріс удвічі. Тривалий час в СРСР це була основна книга з кристалохімії. Власні досягнення Микола Васильович підсумував у “синій” книзі “Структура іонних кристалів і металічних фаз” (1947).

Починаючи з 1940-х років і до дня смерті М.В. Белов очолював великий загін радянських учених, що різноаспектно з’ясували внутрішню будову кристалів, і винятково плідно збагатив теоретичну кристалохімію: структурну мінералогію істотно доповнив принципово новими відкриттями — “другим розділом кристалохімії”, завершив теорію щільних упаковок атомів, поглибив теорію будови сульфідів, розробив кристалохімію магматичного процесу тощо. Його “біла” книга “Нариси зі структурної мінералогії” (1976) — підручне видання сучасного мінералога.

“Микола Васильович Белов як учений та людина — явище небувале й неповторне” (Д.П. Григор’єв, 1991). Сильне враження справив Микола Васильович і на мене. У зв’язку з цим дещо згадаю.

Я привіз чергову партію зразків з Волині й розклав їх, відповідно до прохання Є.К. Лазаренка, на столах у мінералогічному музеї для широкого огляду. Якраз тоді на кафедрі мінералогії гостював академік М.В. Белов. Його привів Є.К. Лазаренко до зібраних мною зразків слюд та інших мінералів. Микола Васильович любив Волинь — батьківщину своїх батьків — і з інтересом оглянув колекцію. Я, як міг, здебільшого невиразно, тлумачив геологію й морфологію своїх зразків. Увагу Миколи Васильовича

привернули незвичайні діжкоподібні кристали протолітійоніту-3Т — нового мінералу України, а також добре розвинені іншого обрису пластинчасті кристали лепідомелану (польова діагностика) в пегматитовій породі. Микола Васильович, сильно примруживши свої хитрувато-мудрі очі, покрутив біля вікна пегматитовий штаф з “лепідомеланом” і ледь-ледь посміхаючись раптом виголосив: “А это не слюда!” — “А що?” — “А я не скажу”. І задоволений, попрямував на кафедру неорганічної хімії до “без п’яти хвилин” професора Є.І. Гладишевського, де, як він зауважив, буде вдруге у Львові пити коньяк.

Присоромлений і заінтригований, я оперативно проаналізував зразок з так званим лепідомеланом. Виявилось, що це дійсно не слюда, а Fe-хлорит, точніше псевдоморфоза Fe-хлориту по лепідомелану (Fe-біотиту). Я ледь збагнув, як М.В. Белов, якого до цього випадку сприймав лише як неперевершеного знавця внутрішньої будови кристалів, так швидко, фактично миттєво, зметував зв’язок зовнішньої форми й атомної шаруватої структури, пов’язаний з цим сильно послаблений на (001) скляний блиск, і таким чином блискуче, на відміну від мене, проявив себе ще й як досвідчений макродіагност. Ось тут я вкотре, згадуючи свого вчителя, зрозумів, що незалежно ні від чого треба розвиватися, вдосконалюватися, вчитися.

Плинув деякий час, і я подарував Миколі Васильовичу відбиток статті (співавтор О.І. Матковський), присвяченої псевдоморфозі Fe-хлориту по лепідомелану, пригадав історію з діагностикою Fe-хлориту, на що він жваво відреагував, що ніякого іншого, крім залізного, тут хлориту бути не може.

Для мене особито, ще недостатньо обізнаного в науці молодого аспіранта, М.В. Белов був неперевершеним авторитетом, неповторним явищем. Його доповіді на геологічному факультеті і публікації в “Мінералогічному збірнику”, що традиційно друкували під загальною назвою “Очерки по структурной минералогии”, були як зразок космічного злету мінералогічної думки, оригінального трактування внутрішньої будови та генезису кристалів, нових підходів до принципів формування загальної концепції кристалохімії мінералів. Мені пощастило бачити Миколу Васильовича чимало разів у різних місцях і ситуаціях — на конференціях, з’їздах, засіданнях учених рад, під час екскурсій, на банкетах. Двічі мав честь безпосередньо поздоровити його — з 70- і 80-річчям. Відповідав я Миколу Васильовича і в останню путь у Москві в березні 1982 р.

М.В. Белов, незалежно від обставин, завжди справляв на мене враження фізично й духовно шляхетної людини, сповненої оригінальними думками, ідеями чи просто побутовими або політичними міркуваннями. От хоча б його наукові доповіді. Крім того, що вони були глибоко змістовні, оригінальні за формою викладення матеріалу, в них ще й яскраво оживали придумані Миколою Васильовичем так звані кристалографічні вульгаризми — “силікатні цеглини”, “тривимірні кольчуги”, “оксамитові шапочки сірки” тощо. Загалом він був майстром яскраво образного висловлювання. “Прошу принять на работу во Львовский университет. Единственное условие — отсутствие соседа с круглосуточным радио”. Таку телеграму Микола Васильович зопалу надіслав Є.К. Лазаренку — тоді ректору Львівського університету. Можна згадати як витончену оригінальність висловлювання М.В. Белова — опонента докторської дисертації О.Л. Литвина, під час захисту на вченій раді Інституту геохімії та фізики мінералів АН УРСР у Києві. Він, зокрема, зазначив, “что диссертация имеет большое народнохозяйственное значение”, і тут же, оглянувши зал, додав: “Извините, у меня так написано”.

В.І. ПАВЛИШИН